

20. *Куліш П.* Зазивний лист до української інтелігенції : У 2 т. / П. Куліш. – Т. 1: Прозові твори. Поетичні твори. Переспіви та переклади. – 2-ге вид. – К., 1998. – С. 400–412.
21. *Куліш П.* Українофілам / П. Куліш // Пам'ятки суспільної думки України (XVIII – перша половина XIX ст.) : [хрестом.] / Під ред. А. Г. Белебруха. – Д., 1995.
22. *Палієнко М.* «Киевская старина» у громадському та науковому житті України (кінець XIX – початок XX ст.) / М. Палієнко. – К., 2005.
23. Російський державний історичний архів. – Ф. 1405, оп. 83-84, спр. 11250.
24. *Сарбей В. Г.* Національне відродження України / В. Г. Сарбей. – К., 1999.
25. Українські політичні партії кінця XIX – початку XX ст.: програмові і довід. матер. / Упоряд. В. Ф. Шевченко та ін. – К., 1993.
26. *Ульяновський В.* Володимир Антонович: образ на тлі епохи / В. Ульяновський, В. Короткий. – К., 1997.
27. *Хабермас Ю.* Философский дискурс о модерне. Двенадцать лекций / Ю. Хабермас. – 2-е изд., испр. – М., 2008.

Надійшла до редколегії 07.10.2008 р.

УДК 94 (477) «18»

О. В. Дяченко

Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара

ОСВІТЯНСЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ О. Я. КОНИСЬКОГО (ПОЧАТОК 1860-х рр.)

Розглянуто освітянську та педагогічну діяльність О. Я. Кониського на початку 60-х рр. XIX ст., а також вперше охарактеризовано його співпрацю із Петербурзьким Комітетом грамотності.

У другій половині XIX ст. Україна як складова Російської й Австрійської імперій, підпадала під заперечення права українського народу на самостійний культурний розвиток. Це породжувало проблеми у вирішенні національних і соціальних питань. Саме у такий час розпочали свою діяльність українські громади (напівлегальні осередки демократично й патріотично орієнтованої частини літературної, мистецької, лікарської інтелігенції та найбільш національно свідомої учнівської молоді), серед членів яких був і Олександр Якович Кониський – відомий український письменник, педагог, громадський діяч, людина різнобічних інтересів та виняткової працездатності.

© О. В. Дяченко, 2008

Дана тема не знайшла достатнього висвітлення в історіографії. Існують публікації стосовно діяльності О. Я. Кониського у Східній Галичині та у Київській громаді. Освітня діяльність народолюбця в Полтавській громаді на початку 60-х рр. XIX ст. ще не була предметом спеціального дослідження. Однак деякою мірою у 20–30-х роках XX ст. дослідники, вивчаючи діяльність Полтавської громади, неодноразово визначають О. Я. Кониського як одного з найпалкіших прихильників розвитку української національної освіти (М. Гніп, Г. Жураковський). На сучасному етапі освітня, педагогічна діяльність народолюбця у 1860-х рр. ще не була предметом спеціального дослідження. Але цієї постаті торкалися науковці у контексті конкретно-історичного аспекту вивчення біографії громадського діяча. Серед них А. Животко, С. Світленко, Г. Горбонос та ін.

О. Я. Кониський переїхав до Полтави з Прилук у березні 1858 р. Тут він працював столоначальником Полтавського суду [12, с. 150]. На початку 1860-х рр., познайомившись тут з місцевими громадськими діячами, О. Я. Кониський пристрасно віддався служінню ідеям українських народолюбців. У цей час, під впливом спілкування з полтавськими громадськими діячами, особливу увагу він приділяв розвитку української освіти. Олександр Якович був одним з числа дев'яти громадівців, яких обрано до загальної ради недільних шкіл у полтавській освіті. Разом з Є. І. Милорадович, В. В. Лободою, Д. П. Пильчиковим, О. І. Строніним, В. А. Щелканом, В. Ф. Горовим та іншими обговорював найкращі методи навчання грамоти [1, с. 8–11].

Під час громадсько-освітньої діяльності О. Я. Кониського в Полтавській громаді на формування у нього українського національного світогляду мав значний вплив Дмитро Павлович Пильчиков (1821–1893) – педагог, з 1846 р. член Кирило-Мефодіївського братства, громадський діяч. Його вплив сприяв поглибленню любові О. Я. Кониського до України, зміцнив його переконаність у необхідності перебудови громадського життя – ліквідації станової та правової нерівності, боротьби проти національного гніту. Саме Дмитро Павлович познайомив його з рядом своїх колег по Кирило-Мефодіївському братству, зокрема з П. Кулішем, який вперше відвідав Полтаву в травні 1860 р. [3, с. 148] і спілкування з яким сприяло формуванню суспільно-політичних та наукових поглядів молодой людини.

Д. Пильчиков очолив створену ним же громаду, членом якої став і О. Кониський. Свої зусилля громадівці спрямували на культурно-просвітню роботу. Разом із В. Лободою, В. Куликом та іншими вони створили п'ять недільних та одну вечірню школи для молоді, дві суботні школи для єврейських дітей [3, с. 147].

У цей час також стався літературний дебют О. Я. Кониського, який відбувся на сторінках «Черниговских губернских ведомостей» у 1858 р., а на початку 60-х рр. XIX ст. його твори з'явилися у петербурзькій «Основі». Ним було також написано дві книжки «Пам'ятка» та «Права і обов'язки визволених кріпаків», але цензура заборонила їх видавати, хоч у них нічого «протизаконного» не було [15, с. 37]. За допомогою М. І. Костомарова у Петербурзі, коштом призначеного ним фонду на підручники для шкіл, О. Я. Кониський видав «Українські прописи (взірці писання)» 1861 р. та «Арифметику або Нотницю» 1863 р. [2, с. 175]. Основна ж його публіцистична діяльність щодо висвітлення проблем освіти в Україні відбулася на сторінках журналу «Основа», який видавався з 1861 р.

Поширення освіти й культури в Україні було чи не основним напрямом діяльності не лише О. Я. Кониського, а й переважної більшості всіх українських громадівців даного періоду. Широкий був спектр освітніх проблем, які потребували свого розв'язання. Відсутність шкіл, учителів, підручників, чужа мова викладання – все це гальмувало культурно-освітній розвиток українського народу. У зв'язку з цим цілком реальною і такою, що могла бути втілена в життя, була потреба громадсько-політичного журналу, що й дістав назву «Основа». Як зазначила Г. Горбонос: «Пізніше, у 1870-х рр., О. Я. Кониський зазначав: «основним завданням цього літературно-наукового часопису було уважно стежити за діями суспільства і розпорядженням уряду на шляху народної освіти; повідомляти про всі явища життя, корисні або шкідливі для просвіти, на всьому просторі південно-російського краю; повідомляти про потребу освіти на півдні, про хід її в навчальних закладах і сім'ях, про вплив різних систем виховання й освіти на моральний розвиток і спосіб життя учнів, про хід жіночого виховання освіти та ін.» [2, с. 176].

Поява такого журналу була давно очікуваною, адже державна політика в галузі шкільництва залишилася політикою примусового «обрусення». Отож немало сподівань покладалося на «Основу», серед авторів якої були відомі педагоги й громадські діячі К. Ушинський, І. Дорошенко, О. Кониський, О. Навроцький, М. Петров, П. Якунін та багато інших.

Сповнений надій на зміни на краще в суспільному житті О. Я. Кониський сподівався, що через недільні школи і народні училища дістануть змогу навчати рідною мовою. Він навіть уявляв, що українська мова може ввійти в школи Росії, якщо за неї буде вестися агітація на основі педагогічного принципу.

Першим на сторінках «Основи» стосовно мови викладання заговорив М. І. Костомаров. У низці статей під загальною назвою «Мысли

южноруса» у травневому номері за 1862 р. З'явилася його стаття «О преподавании на южнорусском языке», де він писав: «Народ повинен вчитися, народ хоче вчитися; якщо ми не дамо йому засобів і способів навчатися своєю мовою, а тому народові, для якого рідна мова до цього часу – найзручніша і легка форма передачі й вислову думок. Розвиток народної освіти рідною мовою можливий лише за умови добрих, науково і методично досконалих підручників і тих, хто має гроші, і тих, хто має знання і талант» [11, с. 16]. Таким чином, заклики М. І. Костомарова знайшли відгуки серед багатьох читачів, у тому числі й О. Я. Кониського, який, як зазначалося, за допомогою М. І. Костомарова видав два шкільних підручники українською мовою.

Щоб зрозуміти, наскільки швидко просувалася справа видання підручників, необхідно проаналізувати «Дані про число реалізованих дешевих видань українською мовою», що оприлюднені в «Основі», де повідомлялося, що «Полтавський кореспондент» (тобто О. Я. Кониський), який завідує продажем дешевих (від 3 до 15 коп. За примірник) видань, писав, що у містах, містечках і селах з січня до жовтня 1861 р. продано 12 193 примірники [8, с. 68–71].

Треба звернути увагу не лише на кількісні показники, а й спинитися на аналізі літератури, яка виходила завдяки діяльності громад як в Україні, так і за її межами. Так, у першому номері журналу «Основа» за 1862 р. у статті «Нанські Граматики» О. Я. Кониський писав: «Для того, коли ми не балакаємо тільки, а й справді кохаємо нашу словесність, коли не на язиці вона у нас, а й у серці, в душі – кожен з нас повинен докласти рук, щоб допомогти скільки Бог послав нам сили й розуму» [9, с. 63]. Автор звертав увагу на те, що протягом одного року видано п'ять граматик. А «невсипущий Куліш, – писав він, – либонь готує ще й шосту, а з Москви либонь випурхне ще й сьома» [9, с. 63]. Аналізуючи два способи написання граматик (старосвітський, що починається з букв і йде до складів, а згодом до слів – другий, що йде у зворотному напрямі), О. Я. Кониський був переконаний у прогресивності нового методу. Водночас він наголошував на тому, що новий забирає у вчителя більше часу і що вчитель повинен при цьому бути не лише «людиною терплячою, розсудливою і охочою показувати дитині, а й добре володіти методикою навчання грамоті» [9, с. 66].

Крок за кроком автор в інших своїх статтях, друкованих в «Основі», розкрив загальну методику навчання грамоти, особливу увагу звертаючи на те, як полегшити дітям навчання. Він переконаний, що його необхідно вести «від простого, не перескакуючи, переходити до складнішого». Надзвичайного значення у цій статті О. Я. Кониський надав художньому оформленню книжки, зокрема малюнкам, дібраним

відповідно до теми й віку. Ілюстрації мають бути, на думку автора, по-перше, цікавими, ненав'язливими, а по-друге, нагадувати дитині букви. А далі наголошував: «1) Щоб дитина одразу побачила, що то, мов, півень, а не індик;

2) треба відбирати для них такі речі, щоб кожній дитині були свідомі й якомога для неї цікаві;

3) обходити такі речі, які дитина може називати іншими іменами, ніж написано;

4) щоб річ була сама по собі, а не частиною іншої речі;

5) коли підбирається не одна річ, а кілька, треба, щоб одна була з самого початку велика, інші – маленькі позаду...» [6, с. 328].

Підбиваючи підсумки сказаному, О. Я. Кониський у своїх публікаціях на сторінках «Основи» стосовно реформ у галузі народної освіти дійшов таких висновків: «1. В українській граматиці все повинно бути по-нашому, від палітурки, від заголовка до кінця. Бо кому навчати – знають українську мову, а ті, кому навчатися, – тільки її одну й знають. 2. Брати в граматику коли не все, то якомога більше, що створене самим народом (пісні, оповідання хороші і т. д.). Поки ще словесність наша не стала твердо на ноги, і ми самі не навчаємося в народі, ми повинні дуже обережно з нею до нього підходити, на перших порах навчаючи його...» [6, с. 328].

Зусиллями інтелігентної громадськості України для справи розвитку освіти у цей період робилося багато. У міру своїх можливостей протягом такого короткого свого існування журнал «Основа» подавав на своїх сторінках інформацію про культурно-освітні явища і процеси, що мали місце в Україні всупереч антиукраїнським діям царської адміністрації. Журнал віддавав багато уваги недільним школам, які були цілком новим явищем і на які їх організатори покладали великі надії. З виходу перших номерів О. Я. Кониський взявся пропагувати таку форму навчання, назвавши її «великою історичною роботою».

«Почнемо наші вісті про Полтаву з того, – писав він, – що найближче лежить біля нашого серця, в чому найбільший вжиток для народу вбачаємо, що робить людей і розумними, і добрими, і правдивими – себто грамотність і школа» [6, с. 321]. Далі автор аналізував статистичні дані цього міста в розрізі потреб освіти. Адже на той час у Полтаві було 27 тисяч жителів і налічувалося 12 навчальних закладів різних типів, у яких навчалося 1557 дітей. Однак О. Я. Кониський переконаний, що ці школи міські потреби народної освіти не задовольняли, бо тут навчалися переважно діти заможних людей і панів. «Всі бачили, яка велика потреба народної грамотності у нас перед очима, всі розуміли, що навчання однаковісінько корисне і тим, котрі думають стати

суддями і генералами, і тим, котрі свій вік проведуть хто над обручем, хто за чоботом, хто за плугом». Далі автор дякував Богу, що знайшлися добрі люди, які допомогли у народній біді й була відкрита недільна безкоштовна школа. До неї з першого дня прийшло навчатися 35 учнів, серед яких були як семилітні, так і сорокалітні. Пізніше тут навчалось майже 200 осіб [6, с. 322].

Цікава і повчальна діяльність педагогічної ради, цього навчального закладу, яка звернулася до громадськості з відкритим листом, закликаючи кожного, хто побажає завітати до школи або на засідання ради, висловити свої думки про діяльність школи. О. Я. Кониський дуже схвально до цього ставився, адже «грумада, як правило, розумніша за найрозумнішого чоловіка, вона найкраще знає, як zorganizувати громадські справи».

Насамперед розглянемо питання, який зв'язок мала ця діяльність з історією відкриття полтавської жіночої гімназії, де вчителі працювали безкоштовно. Матеріали до історії цієї гімназії знаходимо в «Основі», де вже у першому номері за 1861 р. надруковано дві статті О. Я. Кониського: перша під назвою «Полтавская женская гимназия», а друга – «3 Полтави», де також є відповідні дані про цей навчальний заклад [6, с. 319–328]. Зазначимо, що цикл статей (чотирнадцять) О. Я. Кониського «3 Полтави», де висвітлено проблеми української національної освіти у підросійській Україні, опубліковано також у львівському часописі «Слово» [15].

О. Кониський наводив такий факт: «ще з 1858 р. побутувала думка про заснування школи для дівчат. І такі намагання не загинули. 26 серпня 1861 року відкрили Дівоче училище, в якому навчалось 203 дівчини» [10, с. 145–148]. Отже, переглянувши дану публікацію, можна дійти висновку, що ідея освіти, необхідності поширення грамоти серед усіх верств народу охопила різні прошарки суспільства.

На чолі жіночої гімназії стояла полтавська поміщиця Є. Милорадович. Про те, як вона організовувала роботу у жіночій недільній школі, зазначав у своїй кореспонденції «3 Полтави» («Основа», 1862) О. Кониський: «3-го сентября одкрита дівоча недільна школа. Хазяйнує у сій школі в. п. Милорадовичка, – щиро й працює. У школі грошей і книжок доволі, доволі й учениць: записано 150» [8, с. 68–70].

24 квітня 1860 р. полтавські громадівці відкрили першу чоловічу недільну школу, де поміж інших вчителів систематично працював і О. Я. Кониський. Навесні 1861 р. він був одним з ініціаторів відкриття другої недільної школи, однак місцева влада стала на заваді цього проекту. Тоді Олександр Якович разом із учнями п'ятих-сьомих класів Полтавської гімназії звернулися за допомогою до управителя дирекції

шкіл Полтавської губернії С. Гейслера [1, с. 10–14], який, звертаючи увагу на велику потребу полтавського населення в освіті, просить дозволу куратора Київського учбового округу відкрити при полтавській гімназії «в виде опыта на один год, бесплатную ежедневную мужскую школу» [14, арк. 103].

Таким чином, уже у квітні 1861 р. О. Я. Кониський очолив суботню школу, також утримував щоденну вечірню школу, де сам займався викладацькою діяльністю. Разом із О. І. Строніним Олександр Якович організовував у недільних школах народні читання, які проводилися переважно українською мовою. Щоб селяни краще усвідомили сутність й особливості аграрної реформи 1861 р., він робив спроби перекласти українською «Положення про селян, що вийшли з кріпосної залежності» [1, с. 150]. Вже у ті молоді роки О. Я. Кониський виступав за свободу особистості від політичного й економічного гніту самодержавного ладу, протестував проти кріпосного права та ін. У березні 1862 р. За ініціативою О. Я. Кониського було відкрито також і вечірню чоловічу школу, але конкретних даних про її стан немає [4, арк. 102].

В історії Полтавської громади провідне значення має не її теоретично-педагогічна діяльність, а насамперед освітня практика, в якій брав чи не найактивнішу участь О. Я. Кониський. З нею пов'язано, деякою мірою, відкриття жіночої гімназії, через яку постали полтавські недільні та щоденні школи [5, арк. 81]. З цими школами пов'язані плани організувати навчальний заклад для народних учителів, видавати українську літературу для масової української школи, влаштовувати лекції для малоосвіченої аудиторії, були також спроби побудувати народні вистави та цілий ряд заходів стосовно народження місцевої періодичної преси. Далеко не все з того, про що мріяли, над чим працювали полтавські громадівці, вдалося запровадити в життя, але те, що було зроблено, дає змогу визнати практичну діяльність полтавської громади щодо поширення освіти, за одну з найважливіших сторінок українського освітнього руху 60-х рр. XIX ст.

О. Я. Кониський належав до прихильників відродження української народної освіти. 3 серпня 1861 р. він став членом Петербурзького Комітету грамотності при III відділі Імператорського Вільного економічного товариства [1, с. 21]. Так, у своєму листі до голови Комітету С. С. Лошкарьова він зазначав: «Желая быть членом Комитета грамотности, имею честь предложить со своей стороны следующие услуги:

1. Вносите ежегодно по назначению комитета десять руб. сер., считая год с января месяца.

2. Доставлять Комитету через каждые 2 месяца сведения о народных школах тех местностей Херсонской, Полтавской и Черниговской губерний, в которых придётся мне быть.

3. Доставлять сведения о наблюдениях над школами и о средствах к распространению грамотности между населением здешнего края.

4. Принимать все меры к устройству в Полтаве, раза два в год, в пользу комитета концертов и литературных чтений.

5. Приглашать других, преимущественно из сельского населения, в члены сотрудники или корреспонденты Комитета.

6. Быть постоянно преподавателем в Полтавских воскресных школах (в одной школе я состою уже преподавателем с января сего года).

7. Распространять в народе через продажу и дар, издание комитета.

Поэтому покорнейше прошу Комитет грамотности при согласии принять мои посильные услуги почтить меня уведомлением, как о согласии, так и о том: а) куда выслать и в какое время мой ежегодный взнос... и б) о ближайших и необходимейших обязанностях члена комитета» [4, арк. 184-185].

Переглядаючи цього листа, бачимо у ньому цілу програму освітньої діяльності О. Я. Кониського. Ця програма не була складена випадково. З окремих пунктів виступають класові позиції самого автора, представника тих дрібнобуржуазних прошарків населення, що сподівалися прислужитися освіті багатьох робітників та селян, вносячи щороку 10 карбованців, влаштовуючи концерти та вистави і поширюючи видання Комітету, на чолі якого був кріпосник С. С. Лошкар'єв.

На берегах зазначеного листа О. Я. Кониського олівцем зазначалося, що треба подякувати адресатові та запропонувати йому стати членом «Комітету» [4, арк. 185]. Проте цю резолюцію не виконано, оскільки через деякий час громадський діяч надіслав до Комітету нового листа, де вже висунув гасло національної освіти та пропонував ряд практичних заходів щодо поширення української народної освіти. У цьому листі автор також вказував на необхідність розповсюдження підручників українською мовою: «Беда в том, что на этом языке нет тех именно книг, которых требует народ... Кроме того книги продаются слишком дорого» [13, арк. 190].

11 січня 1862 р. Комітет грамотності при Вільному економічному товаристві на засіданні заслухав подання О. Кониського, де зазначалося: «Населення тутешньої місцевості розмовляє мовою, зовсім окремою від великоросійської, а тому з жадобою читає книжки малоруською мовою» [16, арк. 76–76 зв.]. Підтвердженням цього є те, що в «Журнале Комитета» за 1862 р. опубліковано постанову: «Комитет признал потребность в руководствах на малороссийском языке и в осо-

бенности по части естествознания» [4, арк. 192]. За відношеннями та повідомленнями Олександра Яковича на засіданнях згаданої установи неодноразово розглядалися питання розвитку освіти в Наддніпрянській Україні, зокрема «про перебіг грамотності в Харківській губернії», «про незадовільний стан кременчуцьких недільних шкіл» тощо. Не без втручання О. Я. Кониського Петербурзький Комітет грамотності підтримував стосунки з Катеринославською, Київською, Полтавською, Харківською, Херсонською та Чернігівською губерніями. Про це свідчить численне листування народолюбця з багатьма діячами інших українських громад [16, арк. 77, 81, 95, 97 зв.]. Отже, основною заслугою О. Я. Кониського у цій справі було те, що Петербурзький Комітет грамотності встановив стосунки з діячами Катеринославської, Київської, Полтавської, Харківської, Херсонської та Чернігівської громад [5, арк. 154].

Як зазначає С. І. Світленко у статті «Олександр Кониський – визначна постать в українському національному русі Наддніпрянщини другої половини XIX ст.», 12 січня 1862 р. Олександр Якович вислав до Петербурга 50 руб. 84 коп. З проханням прислати на ці кошти підручники, які негайно були йому вислані. Він не став чекати офіційного дозволу, – так як отримати його було нелегко, – самочинно відкрив бібліотеку «на дому». Доказом цього є те, що у червні в Полтаві з'явилося оголошення, що «член-співробітник Вільного економічного товариства Комітету грамотності О. Я. Кониський, який квартирує в будинку п. Сидоренкової біля Миколаївської церкви, щоденно з 7-ї до 9-ї ранку безкоштовно видає книжки для читання» [312, с. 151]. Так полтавський народолюбець започаткував народну бібліотеку. У листі до С. С. Лошкарьова він описав свої починання: «Получив книги, я, не испрашивая разрешения, открыл народную библиотеку и успех превзошёл мои ожидания. Желających брать книги для чтения на дому явился довольно, судя по началу можно надеяться, что библиотека принесёт значительную пользу. Выдача книг производится так: я выдаю книги распорядителям школ для раздачи желающим, кроме того, от 9 до 11 утра и с 4 до 7 вечера, желающие брать книги могут приходить ко мне на квартиру...» [4, арк. 201]. Нема потреби вказувати на те, що народна бібліотека, де розпорядником виступав О. Кониський, не була організована ним особисто, а ділом широкої суспільної ініціативи. Про це свідчать і досить великі кошти, зібрані для бібліотеки. До того ж значна частина суми була внесена Є. Милорадович.

Поряд з організацією бібліотеки особлива увага приділялася збиранню відомостей про сільські школи на Полтавщині. Перший звіт про

кремненчуцькі школи О. Я. Кониський прислав до Комітету 24 січня 1862 р., де подав дані стосовно стану сільських шкіл [4, арк. 204]. Одноразово він описав яскраву картину шкільного побуту того часу.

У січні 1862 р. За ініціативою Олександра Яковича полтавські громадівці подали листа з пропозицією стати членами-співробітниками Комітету грамотності, якщо комітет погодиться на такі умови: «1. Полтавські члени-співробітники Петербурзького Комітету грамотності складають окремий полтавський відділ. 2. Члени-співробітники обираються полтавським відділенням і затверджуються Комітетом. 3. Членами-співробітниками запрошуються ті, хто погоджується платити щорічно внесок не менше 5 руб. на користь грамотності» [4, арк. 190–191]. Цей лист було підписано від імені всіх полтавських громадських діячів Олександром Кониським. У створенні полтавського відділу Комітету грамотності неможливо не побачити великої користі для швидкого розповсюдження і розвитку української національної освіти серед простого населення.

Отже, О. Я. Кониський був одним із тих, хто ініціював утворення Полтавського товариства грамотності. У списку 19 засновників його прізвище стояло четвертим після В. А. Щелкана, О. І. Строніна і В. Л. Трунова. Всього ж у списку осіб, які приймалися у дійсні члени цього товариства налічувалося 56 чоловік [1, с. 17].

С. І. Світленко зазначає, що «10 березня 1862 р. Олександр Якович разом з іншими полтавськими громадівцями – В. В. Лободою, Д. П. Пильчиковим, а 12 березня того ж року за участю, крім зазначених осіб, ще й В. С. Кулика та М. М. Курова – підписав відношення до Петербурзького Комітету грамотності при III відділі Вільного економічного товариства. У цих документах полтавські діячі ставили питання про необхідність введення в Полтавській губернії викладання грамоти українською мовою, а також про популярні та іноземні твори, які б у перекладі українською могли бути корисними посібниками для місцевого господарства і ремесел, а також для освітньої справи. Згадані пропозиції через президента товариства доводилися до відома міністра державних маєтностей та розглядалися на засіданнях комітету 13 квітня і 11 травня того ж року» [14, с. 53].

Освітня громадська активність О. Я. Кониського здобула визнання. Свідченням цього є обрання Олександра Яковича у травні 1862 р. співробітником (кореспондентом) Вільного економічного товариства. Влітку 1862 р. уже як член-співробітник цього товариства в Комітеті грамотності, О. Я. Кониський виступив з новими пропозиціями. Як наслідок цього, ним було відправлено до Київського цензурного комітету свій україномовний підручник для школярів «Щотниця, або Арифметика». Руко-

пис був схвалений до друку і вже 10 червня повернутий автору [14, с. 53].

15 червня 1862 р. Олександр Якович ініціював рукописний циркулярний лист до завідувачів шкіл, в якому йшлося про необхідність передавати початкові знання селянам зрозумілою для них мовою. 7 липня цього ж року Київський цензурний Комітет сповістив О. Я. Кониському, що його лист з пропозицією «реформи народної освіти в Малоросії» не схвалено [16, арк. 40]. Щоправда, це не зупинило народолюбця. Вже 16 жовтня 1862 р. попечитель Київського навчального округу О. Вітте повідомив Полтавському цивільному губернатору, що О. Я. Кониський клопочеться про дозвіл відкрити в Полтаві народну бібліотеку [16, арк. 47]. Однак у зв'язку з закриттям у той час недільних шкіл і це прохання народолюбця не було задоволено.

Під час громадсько-освітньої діяльності в Полтавській громаді О. Я. Кониський не обмежився тільки загальним з'ясуванням теоретичних положень і такою ж постановкою проблем широкого розвитку національної української освіти. Він висунув конкретну практичну програму в цьому напрямі, активно взявшись за її реалізацію: виступав з публічними лекціями, писав підручники для початкової школи; як і М. І. Костомаров, П. О. Куліш, відстоював потребу відкриття національних шкіл і викладання в них українською мовою. З цією метою до цензури подано підручники з географії та історії, а також книжка для народу з правознавства; проте жодна з них не була допущена до друку і жодної не повернули авторів.

Порушені О. Я. Кониським проблеми шкільної народної освіти, недільних шкіл, мови викладання, підготовка підручників за умов націо-нального гніту України виявились гостро актуальними і такими, що виходили за межі суто педагогічного виховного значення. Це була своєрідна форма боротьби за національні права народу та за формування української нації.

Така активна освітянська діяльність О. Я. Кониського стала предметом доносів, від яких полтавському народолюбцю вдалося спочатку відбитися, але ненадовго. Він потрапив у «немилість» жандармерії; за ним встановлено поліцейський нагляд; йому, як і В. Антоновичу та П. Чубинському в Києві, інкримінували те, що він «їздить по селах та наушає народ різати панів», «веде малоросійську пропаганду» тощо. З боку полтавської влади було проведено два розслідування і хоч ніякого злочину не було доведено, вже 9 січня 1863 р. За участь у діяльності Полтавської української громади та за «поширення малоросійської пропаганди» О. Я. Кониського заарештовано й без суду вислано до Вологодської губернії.

Педагогічна праця у недільних та сільських народних школах, підготовка й видання підручників, словників, популярних книжок для на-

роду, історичних наукових праць, літературних творів, влаштування концертів та вистав – усе це визначало діяльність О. Я. Кониського упродовж пореформеної доби і мало на меті реалізацію культурницьких завдань поширення освіти та народовивчення.

Громадський діяч у багатьох своїх статтях, художніх творах прагнув довести, що українська нація має високорозвинені культурні традиції, славне культурне минуле, власну мову, літературу, історію тощо. Вона має право на окреме існування, незалежне, хоча б у культурному розвитку. Він був прихильником національної ідеї і справи, прагнув до того, щоб реалізувати право української культури та освіти бути вільними і рівними серед інших культур народів. О. Я. Кониський був переконаний, що український народ має свої особливі уявлення про красу, любов, істину, мораль і завжди прагнув реалізувати свої світоглядні ідеали та цінності у мові, фольклорі, літературі, етнопедагогіці, історії, звичаєво-обрядових традиціях, які становлять культурний потенціал української нації.

О. Я. Кониський здійснення процесу формування української нації вбачав, окрім через розвиток української мови й літератури, і через реформування національної освіти та вивчення української історії, народознавства та ін. Так, у своїх статтях, друкованих у львівському виданні «Слово», він ретроспективно аналізував становлення і функціонування освітньої системи в Україні, пов'язуючи її зміни із загальним розвитком національної культури ще з часів Русі [15]. Традиційне прагнення українців до набуття знань О. Кониський пояснював не лише виразним потягом до творчого, духовно збагаченого буття, а й історичними традиціями, які склалися протягом багатьох віків, а також ініціативою ентузіастів, громадських діячів, які чітко усвідомлювали життєдайну силу освіти для нашої нації і за будь-яких обставин робили все можливе для її культурного розвитку.

О. Я. Кониський вважав, що одним із чинників неусвідомлення української національності був тогочасний низький рівень історичної освіти в Україні, який зредукував такі негативні риси культурного буття нації, як брак національної самосвідомості, моральну нестійкість та недостатню глибину аксіологічних переконань українців. Таким чином, введення у систему національної освіти до програм усіх навчальних закладів викладання історії України, на думку письменника, допоможе майбутнім громадянам України не тільки пізнати її минуле, а й сформує у них почуття гордості за свій народ, почуття гідності. Такі його переконання не зламало навіть заслання (1863–1872). Цим ідеалам О. Я. Кониський буде вірним до кінця свого життя.

Бібліографічні посилання

1. Гніп М. Громадський рух 1860 рр. Кн. перша: Полтавська громада / М. Гніп. – Харків, 1930.
2. Горбонос Г. До питання культурологічного аспекту педагогічно-просвітницької спадщини Олександра Кониського / Г. Горбонос // Освіта і управління. – 2003. – № 1. – С. 173–181.
3. Животко А. Історія української преси : [підруч. для студ. вищ. навч. закл.] / Аркадій Животко. – К., 1999.
4. Жураковский Г. Е. Очерки статьи и исследования по истории просветительной деятельности Полтавской громады 60-х гг. XIX ст. / Г. Е. Жураковский. – Державний архів Полтавської області (далі – ДАПО). – Ф. 8831, оп. 3, спр. 3, арк. 1–238.
5. Жураковский Г. Е. Статьи и исследования по истории украинского просветительного движения времен возникновения Старой Киевской громады (1859–1863) / Г. Е. Жураковский. – ДАПО. – Ф. 8831, оп. 3, спр. 3, арк. 1 – 164.
6. Кониський О. Я. З Полтави / Олександр Якович Кониський // Основа. – 1861. – № 1. – С. 319–328.
7. Кониський О. Я. Із Полтави / Олександр Якович Кониський // Основа. – 1861. – № 5. – С. 68–71.
8. Кониський О. Я. З Полтави / Олександр Якович Кониський // Основа. – 1862. – № 2. – С. 68–70.
9. Кониський О. Я. Нанські граматика / Олександр Якович Кониський // Основа. – 1862. – № 1. – С. 60–73.
10. Конисский А. Я. Полтавская женская гимназия / Александр Яковлевич Конисский // Основа. – 1861. – № 1. – С. 145–148.
11. Костомаров Н. И. О преподавании на южнорусском языке / Николай Иванович Костомаров // Основа. – 1862. – № 5. – С. 33–38.
12. Світленко С. І. Олександр Кониський – визначна постать в українському національному русі Наддніпрянщини другої половини XIX ст. / С. І. Світленко // Вісник Дніпропетровського університету. – 2002. – С. 149–156. – (Серія «Історія та археологія»; вип. 10).
13. Світленко С. І. Перші народолюбці на Катеринославщині / С. І. Світленко // Борисфен. – 2002. – № 5. – С. 17–19.
14. Світленко С. І. Суспільний рух на Катеринославщині у 50–80-х роках XIX століття / С. І. Світленко. – Д., 2006.
15. Студинський К. Зв'язки О. Кониського з Галичиною / Кирило Студинський. – К., 1901.
16. ЦДІА України у м. Львові. – Ф. 309, оп. 1, спр. 2383, арк. 1–148.

Надійшла до редколегії 05.07.2008 р.